

Svenskerne paa Bornholm 1658

Af
M. K. Zahrtmann

Historisk Tidsskrift
Bind 7. række, 1 (1897)

Ved Fredsslutningen i Roskilde d. 26. Februar 1658 afstod Danmark bl. a. Skaane med Bornholm, hvilken Ø den forudgaaende Krig havde ladet urørt, til Sverig. Efterretningen herom naaede paa Grund af den strænge Vinter, i hvilken Havisen havde afbrudt al Forbindelse mellem Omverdenen og Bornholm, først d. 20. April til Øen med en Fiskerbaad fra Ystad, og den paafølgende Søndag holdtes der fra Prædikestolene for første Gang Bøn for det svenske Kongehus. ¹⁾ 29. April steg den svenske Landshøvding Johan Printzensköld i Land i Sandvig, medbringende 120 Mand svenske Tropper, 4 Kanoner og 40 Centner Krudt foruden anden Ammunition²⁾. D. 27. Maj aflagde Bornholmernes Udsendinge Troskabseden til den svenske Konge i Malmø, hvor Korfits Ulfeld og Friherre Sparre tog imod den paa Karl Gustafs Vegne³⁾.

Den Mand, der nu som Slots- og Lenshøvding tog Øens Styrelse i sin Haand, og hvis Navn skulde uudslættelig indskrives i dens Historie, var Søn af en svensk Præst ved Navn Printz; han havde deltaget i Trediveaarskrigens Felttog og var 1649 blevet optagen i den svenske Adelstand under Navnet Printzensköld. Han indtog nu en Obersts Stilling i den svenske Hær og stod i sin fulde Manddoms Kraft⁴⁾. Der vides kun lidet om ham; men efter alt at dømme sad han inde med gode Ævner til at lede Øens Styrelse, saa vel den civile som den militære, i det hans Uddannelse paa Trediveaarskrigens Slagmarker ikke synes at have overskygget hans fredelige Barndomsindtryk fra Faderens Præstegaard.

For at fyldestgøre Memorialens Paabud samlede Printzensköld d. 11. Maj Øens Embedsmænd og Folk fra Land og By til et Møde i Rønne, og bygget paa deres Udsagn gav han og Sylvius den forlangte Indberetning til Kong Karl Gustaf. Dette Aktstykke ⁵⁾ giver en særdeles

1) Saml. till Skånes historia m. m. Lund 1870. S. 12.

2) Bornholmerne bar derfor Had til Ulfeld, hvilket nær havde kostet ham Livet under hans Flugtforsøg fra Hammershus d. 18. Marts 1661.

3) Følge en ham medgiven Memorial skulde Printzensköld sammen med den svenske Herredshøvding Johan Sylvius anstille en Undersøgelse af Øens Forhold med Hensyn til dens verdslige og gejstlige Styrelse, dens militære Væsen, særlig Udskrivningsforholdene, dens Skatte- og Afgiftsvæsen samt endelig dens Handels- og Erhvervsforhold, særlig med Muligheden af Havneanlæg for Øje. Det fremgaar af denne Memorial, at det var Kong Karl Gustafs Hensigt foreløbig i Øens Styrelse at følge dens gamle Vedtægter og først senere fra Tid til anden at læmpe disse til Overensstemmelse med svensk Skik og Brug; kun skulde svenske Toldsatser indføres strax, saaledes foruden Havnetolden ogsaa den Bornholmerne hidtil ukendte Porttold (Akcise).

4) Svenskt biografiskt lexikon. Ny foljd. VIII. Stockh. 1879-81. S. 264.

5) Trykt i Handlingar rörande Skandinaviens historia. 39. Del. Stockh. 1858. S. 381-414. - Karl Gustafs Memorial findes ogsaa heri, S. 374-81.

klar og overskuelig Fremstilling af alle Øens Forhold; her skal kun gengives, hvad der har Betydning for de paafølgende Begivenheder.

En Del af Bornholmerne søgte at finde sig til Rette i det uundgaaelige og at bringe det bedst mulige for deres Ø ud af det svenske Herredømme. De pralede vel meget for den ny Landshøvding, naar de bragte ham til at skrive, at Øen „er begavet med et særdeles godt og frugtbart Jordsmon, saa at den baade af dens Indbyggereselv og af andre har været anset for det ypperste Land, som har hørt under Danmarks Rige”. Nogle af Præsterne søgte Landshøvdingens Hjælp imod deres Tilhørere, som „tilføje dem i deres Rettigheder megen Uret med Gjenstridighed og allehaande Unddragelser, og naar de ville søge deres Ret imod dem ved lovligt Ting, da stille de sig imod dem meget værre og føje bedre, end som var de deres aabenlyse Fjender”. En Del af Rønne Bys 160 Borgere kom i Aande ved Udsigten til Havneanlæg og talte for at omdanne Rønne Havn til en Orlogshavn ved at lægge Bolværker ud paa de to Rev udenfor Indløbet. Herimod indvendte Nexø Bys Borgere, hvis Tal var 100¹⁾, at de havde udenfor deres Havn en bedre Ankerplads end den, Rønne Red afgav²⁾. I øvrigt mente Rønne Borgere, at Øen havde for mange Købstæder (foruden Rønne og Nexø: Svanike med 70, Hasle og Aakirkeby med hver 60 Borgere), som gjensidig hindrede hverandres Næring og Handel, og af hvilke derfor de tre burde nedlægges. - Printzensköld paatænkte Anlæg af en stor Havn indenfor Amager Rev.

Uden for de nævnte fem Købstæder ansloges Hjemmenes Antal til 900, saaledes at Øen talte omkring 1350 Familier, Borgere, Gaardmænd og Husmænd (Fiskere), alt iberegnet.

Særlig Betydning have Øens militære Forhold. Under den nordiske Syvaarskrig (1563-70) havde Bornholms dygtige Forsvarer Schweder

1) I Følge Sammenhængen maa 200 - anf. St. S. 409 - være en Tryk - eller Skrivefejl for 100.

2) Planen om Havneanlæg paa Rønne Rev lever endnu lige som ogsaa Skinsygen mellem Rønne og Nexø. De ere altsaa hegge ærværdige - ved deres Alder.

Kettingk dannet et Landeværn af Øens Bønder, hvormed han gjentagne Gange afværgede den svenske Flaades Angreb. Uden at træffe nogen gennemført Orden havde Kong Frederik den anden senere forgæves befalet, at Bønderne skulde holde sig udrustede med Skydevaaben. Først paa Kalmarkrigens Tid - 1611 - havde Kong Kristian den fjerde gennemført en endelig Ordning af Bornholms Milits ¹⁾. Den første Lejlighed, der gaves denne til at forsvare Øen, var den svenske Admiral Wrangels Overfald i 1645; men ledet og forledt af sine uduelige, landsforræderiske Officerer, som, paa nogle faa nær, var indfødte Bornholmere, havde den uden Sværds slag overgivet Bornholm til Svenskerne Plyndring og Brandskatning. Som Følge heraf synes den at være blevet reorganiseret ved Indkaldelse af fremmede Befalingsmænd; thi 1658 var af femten ²⁾ Over- og Underofficerer kun den øverstbefalende Oberstlieutenant Mikael Eckstein og nogle Korporaler danske, alle de andre tyske. Alle disse, med Undtagelse af Oberstlieutenanten, tilbød at blive paa Øen i svensk Tjeneste; Artilleristerne tog Printzensköld i svensk Sold. Militsens Styrke var lidt over 1100 Mand af alle Vaabenarter; heraf udgjorde de 680 alle Øens unge, krigsdygtige Bondekarle, Militsens egenlige Kærne. Ved at optage i Krigsrullen alle Mænd fra det femtende Aar af bragte Printzensköld Styrken op til 1265 Mand ³⁾. For den Herredag, som 1646 havde siddet til Doms over de bornholmske Officerer, var Militsens Styrke blevet opgivet til 4000 Mand; dette maa sikkert betegnes som en Overdrivelse, selv om Pesten 1653-54, for anden Gang i dette Aarhundrede, havde bortrevet omtrent 5000 af Øens Indbyggere.

I Øens Forsvar spillede det befæstede Slot Hammershusen betydningsfuld Rolle. Stormet og afbrændt 1522 af Lybækkerne, rejste det sig næppe nogen Sinde fuldstændig af sine Ruiner. 1592 omtalte Rege-

1) Hubertz: Aktstykker til Bornholms Historie. 1851. S. 303, 305, 311, 363-64, 486-87, 578-79.

2) I Saml. till Skånes historia m. m., Lund 1870, S. 13 angives det fulde Tal til 19.

3) Sidst anførte Sted.

ringen det som „meget brøsthøldent og bygfældigt”; og 1645 overgav det sig efter en enkelt Eftermiddags Beskydning til Svenskerne. Nu i 1658 fortjente det næppe Navn af Fæstning. „Slottet ser ellers fast ilde ud”, skriver Printzensköld, „og forfalder mere og mere af den Aarsag, at det i mange Aar ikke er blevet istandsat eller holdt med Tag; Teglstensmurene foroven ere for det meste fordærvede, men neden under dem ere Graastensmurene bevarede. Logementerne i selve Hovedbygningen, to Kamre undtagne, aldeles fordærvede. Det synes højligt fornødent, at Slotshuset i Aar maatte blive tækket med Brædder eller Tagtegl; ellers er at befrygte, at Murene i Høst ville mere og mere forfalde . . . Murene falde fast daglig ned, saa vel som Hvælvingerne i Underbygningerne, fordi der ingen Tage ere”. Sine Soldater maatte Printzensköld indkvartere i Slottets Lade og Staldbygning, og Ringmurene maatte han udbedre med Tørv i Mangel af bedre Materiale ¹⁾).

Medens saaledes en Del af Øens Beboere, særlig dens militære og civile Embedsmænd, søgte at stille sig paa en, i det mindste udvortes, fredelig Fod til det uundgaaelige Fremmedherredømme, mødte Printzensköld hos Flertallet af Bornholmerne strax aabenlys Uvilje, hvilken bragte ham til at udsige, at „den største Del af Folket er af Sindelag meget rude, inculta ingenia og ondsindet, saasom alle Øboere almindelig holdes for at være”²⁾). Denne Uvilje skulde faa Lejlighed til at gro sig stærk ved de følgende Maaneders Udskrivninger af Mandskab, Gods og Penge, naturlige Følger af den paa ny opblussende Krig mellem Sverig og Danmark, hvilken gjorde Øens svenske Besætning til de dansksindede Bornholmeres ligefremme Fjender. Hadet vendte sig mod Printzensköld som Fjendeherredømmets Udøver; i de nævnte Udskrivninger fulgte han imidlertid kun den svenske Regerings Paabud, og han søgte, saa vidt det stod til ham, at mildne dem for

1) Handl, rörande Skandinaviens historia. 39. Del. Stockh. 1858. S. 400, 382. - Saml. till Skånes historia m. m. Lund 1870. S. 12.

2) Handlingar rörande Skandinaviens historia. 39. Del. Stockh. 1858. S. 387.

Bornholmerne.

Da den svenske Regering havde udstedt et Udførselsforbud, talte saaledes Printzensköld indtrængende og gjentagne Gange Bornholmernes Sag, i det han bad om Tilladelse til, at Øens Varer maatte udskibes til svenske Havne, „befrygtende, at Sæden kommer herefter ud af sin Pris, bliver af lang Henliggen fordærvet, og Smørret, som ellers i denne Landsdel falder meget fedt, bliver ødelagt”. Den svenske Regering opfyldte først flere Maaneder senere denne Bøn ¹⁾).

Hæftigt blussede Bornholmernes Uvilje op ved den svenske Regerings Udskrivning af Øens unge Mandskab til Krigstjeneste i Pommern og andet Steds. I Fredstraktaten var det blevet bestemt, at Bornholmerne maatte nyde og bruge sine gamle Love og Vedtægter; og de paastod nu, at deres Milits, Baadsmændene undtagne, hidtil alene havde været opbudt til Øens eget Forsvar. Denne Paastand var imidlertid usandfærdig, i det Kong Frederik den tredje det foregaaende Aar havde ladet udskrivefra Øen 400 Soldater under Kommandanten Albert Friis til en - for øvrigt kortvarig - Krigstjeneste paa Rygen. Under 4 Juni befalede nu Kong Karl Gustaf Landshøvdingen at oversende Halvdelen af Militens egenlige Soldater („det unge Mandskab, som har baaret Kronens Geværer”) til Pommern. Ved den Mønstring, som Printzensköld herefter holdt, fandtes disses Antal at være 682, og under den dertil ankomne Kaptajn, Baron Gustaf Horns Kommando afsejlede Halvdelen heraf, 350 Mand, fra Rønne til Stettin d. 7. Juli: „Megen Jammer og Klagemaal hørtes paa Stranden, da saa mange gode Venner skiltes og ikke sammenkorn alle igjen uden i Guds Rige”, siger en bornholmsk Forfatter. En Del af Mandskabet unddrog sig Udskrivningen ved at skjule sig i Øens Skove ²⁾).

Medens saaledes den danske Regering i 1657 havde udskrevet

1) Saml. till Skånes historia m. m. Lund 1870. S. 8, 9. - (Svensk) hist. tidskrift. VIII. Stockh. 1888. S. 331.

1) Handl. rörande Skandinaviens historia. 39. Del. Stockh. 1858. S. 415-16. - Saml. till Skånes historia ni. m. Lund 1870. S. 10. - R. P. Ravn: Ghronica Boringiaca (Kgl. Bibi., Ny kgl. Saml. Fol. Nr.398) under Aarene 1657 og 1658.

400 Soldater af Øens Mandskab til Tjeneste andet Steds, nøjedes nu Printzensköld med at bortsende 350 musketbærende Soldater og satte sig meget bestemt imod senere Udskrivninger af den tilbageværende Halvdel: „De, som nu ere tilbage, ere gifte Bønder og give Skat af sine Gaarde, end videre noget barnungt Folk, som kan efterhaanden tages til Øens Forsvar”. Ved en senere Lejlighed skrev han til Kong Karl Gustaf: „Saa som Øen er meget ringe paa Mandskab, beder jeg allerunderdanigst, at Eders Majestæt allernaadigst behagede at forskaane den med Udskrivninger i nogen Tid herefter”. - I de andre ny svenske Landsdele Skaane og Halland udskreves én Soldat for hver femte Bonde; anvendt paa Bornholm vilde denne Udskrivning kun have givet 180 Soldater. I Bornholms Milits var imidlertid hver Bonde Soldat; og det svenske Udskrivningstal 350 var som nævnt mindre end det danske fra Aaret forud¹⁾).

Ved den nævnte Mønstring havde Printzensköld optaget i Rullen det unge Mandskab, „Adels, Frimænds og Præsters Karle samt Bondesønner”, fra femten Aars Alderen af. Ved denne Foranstaltning vakte han Uro og Bitterhed hos Bornholmerne, som frygtede for at se ogsaa disse Drengene blive tagne til svenske Soldater. Han holdt dem dog indrullerede helt udenfor de vaabenføres Tal og traf kun den nævnte Foranstaltning for at have et Mandtal over dem. Amtmand I. C. Urne bedømmer den rigtig, naar han stiller den lige med sin Tids Forhold: „Nu indrulleres alt ungt Mandskab, saa snart de have været til Konfirmation” ²⁾).

Udskrivningen ramte ogsaa Øens Ryttere og Baadsmænd. Af Ryttere havde den tidligere stillet 55, idet Adelsmændene, Frimændene, Sognene, Præsterne, Herredsfogderne, Tingskriverne og nogle andre hver havde udrustet sin Rytter; to var blevne udrustede af den danske Lens-

1) Handl, rörande Skandinaviens historia. 39. Del. Stockh. 1858. S. 416. 420.

2) Saml. till Skanes historia ni. m. Lund 1870 S. VI - Xy kgl. Saml. Kv. Nr. 726^B, S. 236.

herres Ridefoged, hvis Embede nu var inddraget. Skønt Printzenskold gjorde gældende, at disse Ryttere kun havde været opbudte til Øens eget Forsvar og var fuldstændig uduelige og uvante til Krigstjeneste, forlangte Kong Karl Gustaf dem oversendte til Riga til Indlemmelse i et svensk Regiment, og d. 8. Oktober afskibede da Printzenskold 45 af dem fra Øen. - Af Baadsmænd havde Købstæderne og Fiskerlejerne tidligere stillet 24 til den danske Flaade. Karl Gustaf forlangte et dobbelt Baadsmændshold (altsaa 48) udskrevet; dette fandt Printzensköld ugørligt, og det ordnedes da saaledes, at han d. 7. November afsendte 40 Baadsmænd over Ystad til Helsingborg under Kommando af sin Næstkommanderende, Kaptajn Nils Holm. Altsaa ogsaa i disse Udskrivninger tog Printzensköld besindigt Hensyn til Øens Ydeævne¹⁾.

Hvad Skattepaalæg og Afgiftsydelser vedrører, fremgaar det af Printzenskolds bevarede Embedsbreve - 14 i Tallet fra de syv Maanedes April til November -, at han fra Øens Købstæder og Sogne udskrev en Munderings kontribution til lidt over 720 Mand, i Lighed med en tilsvarende til 1000 Mand, hvilken den danske Regering havde udskrevet Aaret forud, - samt at han i Begyndelsen af November oversendte 2000 Daler Sølv mønt til den svenske Sekretær Taubenfeldt, hvilke dog rimeligvis var indkomne ved Salg fra Slottets Beholdning af Landgildesmør og Korn. Naar undtages de ny indførte svenske Toldsatser, synes de ordinære Skatter og Afgifter ikke at være indgaaede i større Maal eller paa anden Maade, end sket var under den danske Regering. Derimod paalagde i Begyndelsen af November Printzensköld Landboerne en ekstraordinær Skat, i Følge Karl Gustafs Ordre: Hver gaardejende Bonde skulde udgive 16 Daler Sølv mønt. Printzensköld tilstod dem hertil tre Terminer og bad samtidig sin Konge om at forskaane Øen for yderligere Udskrivninger: „Jeg havde ingenlunde kunnet formode, at

1) Handl, rörande Skandinaviens historia, 39. Del. Stockh. 1858. S. 417, 419, 423. - Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 398«. - Saml. till Skånes historia m. m. Lund 1870. S. 15-17. Til den danske Flaade udskreves 1676 fra Bornholm 60 Baadsmænd. Aa Kirkebog.

Øen skulde være saa blottet for Midler og Penge, som den befindes, og tvivler om, at Almuen kan betale den første Termin i Penge, men alene i Varer”¹⁾).

Andre Skattepaalæg findes ikke nævnte i Printzenskölds Breve; og det bliver derfor ret tvivlsomt, om saadanne have været iværksatte i nogen nævneværdig Udstrækning. Imidlertid fortælle alle danske Historieskrivere, som have behandlet dette Afsnit af Bornholms Historie, om en hel Række Skatter og Paalæg, med hvilke Printzensköld skal have hjemsøgt Bornholmerne. Vi maa da undersøge disse Beretninger nøjere. De synes alle ad forskellige Omveje - hovedsagelig gjennem L. de Thurahs bekendte „Beskrivelse over Bornholm” (Kbh. 1756) - at kunne føres tilbage til Rasmus Pedersen Ravns „Bornholms Krønike” fra 1671 (Ghronica Boringiaca, Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 398)²⁾. Her møde vi nu den Mærkelighed, at Ravn, som i øvrigt synes ædruelig og paalidelig i Omtalen af sin Tids Begivenheder, bliver mere end upaalidelig, saa snart han fremstiller, hvad der skete i 1658. Grunden kan strax paavises; thi han siger selv, at hvad han her fortæller, er „af Bomng-holms Manifest uddraget, hvilket var vel af gode Personer til Trykken bevilget, in en blev dog ikke efterkommet”. Medens Ravn altsaa ellers taler i sit eget troværdige Navn, har han ment i sin Skildring af Aaret 1658 ikke at burde gaa udenfor det uddgivne og nu forsvundne „Borringholms Manifest”, der, som Navnet siger, har været et Forsvarsskrift for Bornholmernes Opstand mod de svenske. At det har været ensidigt og svenskfjendtligt affattet, siger sig selv; og over alt. hvor dets Angivelser nu kunne kontrolleres, f. Ex. i Tallenes nøgne Kendsgjeringer, overdriver det bevislig disse til Ugunst for Svenskerne³⁾. Bornholmernes Svenskerhad havde ikke faaet Tid til at dæmpes, inden de sidst i December 1658 skrev deres Manifest, og Frygten for, hvad Fjen-

1) Saml. till Skånes historia m. m. Lund 1870. S. 11. - Handl. rörande Skandinaviens historia. 39. Del. Stockh. 1858. S. 419-20. - Efter den skaanske Krig giver den danske Regering Bornholm den Skattelettelse - d. 19. Okt. 1680 -, at hver Bonde skal betale 2 Mark hvert Kvartal af hver Td. Hartkorn. - Bornholms Landstings Dombog 1680, 8. Dec.

2) Ogsaa Resen udskriver Ravns Ghronica.

3) 500 Soldater overførte til Stettin d. 7. Juli - i Stedet for 850. - Tolv Aars Dreng optagne i Rullen - i Stedet for femten Aars. - O. s. fr. - Peder Kofoeds Dagbog omtaler d. 7. Juli og har her det- rigtige Tal 350.

devældet kunde bære i sit Skjold, har bragt dem til, som man giger, at male Fanden paa Væggen. Det synes berettiget at antage, at Manifestets Meddelelser om Svenskernes Voldshandlinger hovedsagelig maa reduceres til at gælde Ting, som muligvis have været paatænkte, muligvis have haft hjemme i Bornholmernes opskræmte Fantasi, men som næppe have været iværksatte, i det mindste ikke i det skildrede Omfang.

I Anledning af Akcisens Indførelse, siger Manifestet, skulle de fire Kyststæder være blevet omgivne med dybe Grave, for at Akcisen rigtig kunde opkræves; kun Landstaden Aakirkeby slap for Akcisen, idet den var for vidtløftig at omgrøfte. Hertil er at bemærke, at virkelige Bygrave næppe lod sig anlægge i Nexø og Svanike Klippegrund, og at der intet Steds findes Spor efter dem nu eller paa yngre Bykort. For øvrigt gik der kun lidt over et Tiaar, inden den danske Regering selv indførte Akcisen. Endvidere nævnes det, at Printzensköld udskrev Gryn, Kød, Spader, Hakker, Sengeklæder, Gryder og Kedler; at han satte Byerne i Skat at betale d. 3. Juni; at han af hver Bonde krævede to Pund Salpeter eller dets Værdi med én Sletdaler, dertil ét Pund Blaar til Lunter. Ogsaa skal han have ladet Landet opmaale af en Hejderider og hele Befolkningen, verdslig og gejstlig, gjøre Rede for dens Indkomster og for Kirkernes Regnskaber, hvori Bornholmerne saa en Trusel om ny, uretfærdige Paalæg; men selv Manifestet nævner dog ikke, at disse fulgte efter, hvorimod L. de Thurah drager den Slutning, at Præstetienden blev inddraget under Slottet.

Hvor lille den Fjær har været, som er blevet til alle disse Høns, kan nu ikke siges, kun at Manifestets Paastande ere overdrevne¹⁾. Som et Exempel paa, hvor læmpeligt Printzensköld tog paa Øens gamle Skik og Brug, kan her anføres hans Optræden overfor Aakirkebys Fattig-

1) Det lykkedes ikke Svenskerne ret vel at ind-drive Akcisen, skriver Ravn i sin egen Omtale af Byerne.

hospital; dets Adkomstdokument til at nyde Afgiften af nogle Gaarde i Aaker Sogn var forkommet, men trods dette lod han vedblivende den nævnte Afgift tilflyde Hospitalet. Herfor priste Bornholmerne ham, da den danske Regerings Amtsskriver Augustus Dechner Aar 1680 indtog denne Afgift, og de 1693 maatte føre Proces for Højesteret for at vinde den tilbage¹⁾. Denne Historie viser, at i det mindste nogle Bornholmere havde Blikket aabent for Printzenskölds gode Sider; dette antydes ogsaa af de Optegnelser, der haves om hans Død, i det han i disse kun findes omtalt godt og kort som „vor Landsherre”. Den Tyran, som Manifestets hadefulde Fremstillinggjør ham til, har han ikke været i alle Bornholmeres Tanker.

Søger man ud af de faa sikre Vidnesbyrd, der haves, at danne sig et ærligt Billede af Printzensköld, da bliver dette ikke Billedet af den grusomme og skaanselsløse Guvernør, som Sagndannelsen i Tidernes Løb har gjort ham til. Han træder os derimod i Møde som en forstandig og dygtig Styrer af Øen; han tog Hensyn til, hvad der vilde tjene til dens og dens Beboeres blivende Tarv, og han mildnede, saa vidt han kunde, Krigens tunge Byrder for Bornholmerne. Han kunde imidlertid ikke svigte sine Pligter mod den svenske Regering; og fra Øboernes Side høstede han mere Had end Tillid som Udøveren af dennes strænge Paabud, som Fremmed og Fjende herredømmets Mand.

D. 7. August 1658 steg Kong Karl Gustaf i Land i Korsør i den aabenbare Hensigt at knuse den sidste Rest af Danmarks Rige. Efterretningen om dette, al Folkeret krænkende Overfald har vel først bragt Oprørstanken frem hos de dansksindede Bornholmere, som nylig havde maattet se Øens bedste Mandskab træde ind i den svenske Hær for at tjene Erobrerens ærgærrige Planer. Der dannede sig en Sammensværgelse mellem Borgere i Hasle og Rønne. Tiden for dennes Istandkomst

1) Højesterets Dombog, d. 5. Juli 1693 - i Rigsarkivet. - Aa Kirkebog 1693 - i Provinsarkivet i København.

kan nu ikke nøje angives; men den maa rimeligvis være stiftet, inden Kong Frederik den tredje først ved sin Kancellisekretær Hans Oldelands Skrivelse af d. 20. Oktober og derefter ved sit egenhændige Brev af d. 8. November - efter at i Mellemtiden den hollandske Hjælpeflaade havde undsat København - opfordrede Bornholmerne til at befri sig fra det svenske Aag og ruinere Garnisonen paa Hammershus med alle, for hvilket han lovede dem saadanne Privilegier og Benaadninger, som de kunde have Gavn og Gode af¹⁾. Med denne Bemyndigelse fra den danske Konge har Sammensværgelsen saa bredt sig videre.

Sammensværgelsens Leder var Povl Hansen Anker²⁾. Han angives at være kommen til Bornholm fra Skaane, hvor han skal være barnefødt, muligvis som en Søn af Præsten Hans Povlsen Ankersen i Hovby i Ingelsted Herred. Denne Angivelse omstødes vel ikke, men gjøres dog lidt tvivlsom af den Omstændighed, at han havde mindst tre Søskende bosatte paa Bornholm: Broderen Peder var Stævningsmand i Aakirkeby, Søsteren Maren var gift med Præsten Oluf Nielsen Sonne i Østerlarsker Sogn og senere med hans Eftermand Jørgen Jensen Sode, og Søsteren Marta var gift med Præsten Ole Svendsen Lemvig, hvem Højesteret 1671 fradømte hans Kald Nexø-Bolsker³⁾. Povl Anker havde nu siddet fire Aar som Præst i Hasle og Rutsker Sogn, gift med sin Formands Datter Karen Jensdatter Sode, og havde vundet Anseelse og Tillid hos Bornholmerne trods sin unge Alder, - han var næppe fyldt tredive Aar. Han var en Hædersmand, paa hvis Navn ingen Plet findes, raadsnar og virkelysten; Bornholmerne kunde ikke betro deres Velfærds Sag i bedre Hænder end hos ham. Baade i Raad og Daad var han i disse Efteraarsmaaneder 1658 tidlig og silde paa Færde for at føre Sammensværgelsen igjennem. til det ønskede Maal, Bornholms Udfrielse af det svenske Aag og Tilbagevenden under den danske Konge.

1) Skaanske Registre. VI. 1658, 8. Nov. - Trykt hos de Thurah, Skougaard o. fl. - En tilsvarende Optræden af Kong Kristian den tredje under Grevens Fejde havde gjort Bornholmerne til hjælpeløse Ofre for deres lybske Herrer i Nedslagningen paa Eglå Enge 1535.

2) Hist. Tidsskrift 6. R. 5. B. København 1894. S. 224-25. Dansk biografisk Lexikon. 1. B. Kbh. 1887. S. 214.

3) Jul. Bidstrup: Stamtavler Müller, Madvig og Sode. Kbh. 1884. S. 16. - Bornholms Landstings Dombog i Provinsarkivet i Kbh. Aar 1672 og 1675, 8. Dec.

Hvorledes han har lagt sine Planer i det enkelte, vides nu ikke. Sine bedste Støtter fandt han i en Række Borgere i Hasle og Rønne¹⁾).

Lige over for Udbruddet af en Opstand paa Øen var Printzensköld ilde stedt. De 120 Mand Tropper, han havde ført med sig til Bornholm (heraf 100 Menige), var hovedsagelig unge Soldater, blandt hvilke en stor Sygelighed raadede som Følge af det foregaaende, strænge Vinterfelttog og de slette Garnisonsforhold paa Hammershus; han manglede Penge til deres Sold, Klæder til at beskytte dem mod den kommende Vinter, Opholdsrum til at give dem Ly, og han led selv Mangel sammen med dem. Da Vinteren nærmede sig, var kun 60 menige Soldater i vaabenfør Stand. Dertil kom, som vi have set, at den Fæstning, som skulde yde ham Værn, var meget forfalden, saa at han havde maattet udbedre dens Ringmur med Tørv i Mangel af andet. Han forlangte d. 13. Avgust Forstærkning, da han frygtede for et Flaadeangreb paa Øen; han bad d. 9. Oktober om at faa hidsendt 30 eller 40 svenske Ryttere til Vagttjeneste langs Kysterne²⁾). Han fik imidlertid ingen Undsætning. Den svenske Regering lod ham i Stikken; Kong Karl Gustafs højtflyvende Planer lod ham overse den nærliggende Fare, - og Bornholm gled ud af hans byttegridske Hænder.

Sammensværgelsen virkede i Stilhed. Endnu i Begyndelsen af November anede Printzensköld lidet eller intet om den Fare, der truede ham paa Øen selv. Den Undsætning, han hidtil havde krævet, galdt kun Forsvaret mod Overfald ude fra Søen af. Endnu da han en af de første Novemberdage holdt Møde med Bornholmerne for at paalægge dem Udredelsen af den tidligere nævnte ekstraordinære Skat, mærkede han intet mistænkeligt; og d. 7. November bortsendte han sin Næstkommanderende, Kaptajn Nils Holm, med de bornholmske Baadsmænd til Helsingborg. Først Inddrivelsen af den meget tunge Skat - 16

1) En Navneliste over disse er trykt i Hist. Tidsskrift. 6. R. 5. B. Kbh. 1894. S. 224.

2) Saml. till Skånes hist. m. m. Lund 1870. S. 9, 10, 12, 14, 15, 17. - Handl, rörande Skandinavien hist. 39. Del. Stöckh. 1858. S. 418. 425 - Fem af de 100 svenske Menige var døde alene i de første to Maaneder paa Hammershus.

Daler Sølv mønt af hver Bonde paa Øen - og samtidig Kong Frederik den tredjes egenhændige Skrivelse af d. 8. November bragte den ulmende Oprørslue til at gribe mægtigt om sig og blusse aabenlyst frem. Nu fik ogsaa Printzensköld Øjnene aabnede for den.

D. 14. November blev en dansk-hollandsk Flaade set under Bornholm, og Printzensköld red ud fra Hammershus for at iagttage dens Bevægelser; det Angreb, han frygtede fra dansk Side, udeblev imidlertid. Om Bornholmernes Holdning ved denne Lejlighed skriver han i sit Brev til Kong Karl Gustaf d. 18. November: „Den Undsætning, jeg havde at vente fra Pommern, frygter jeg, ankommer for sent, da Indbyggerne selv vel turde korrespondere paa København og notificere Tilstanden, lige som ogsaa ikke indlade sig paa Modværn, om det ringeste Fartøj vilde lande, men snarere søge (som de offenkjendelig sagde, da jeg mod ovenmældte Flaade var hos dem) at gribe mig strax antaga mig strax for hufvudet)”. Han klager end videre over Hammershuses ringe Forsvars ævne; bl. a. nævner han: „Af Artillerister har jeg ikke mere end én svensk Lieutenant Nils Rud, otte Personer af disse danske har jeg maattet antage, hvilke dog ikke ere meget at lide paa”. Han beder derfor paa ny om Undsætning: „ellers er jeg ikke mindre usikker for Indbyggerne end som for en aabenbar Fjende”. Først nu er den Tanke dukket op hos ham at svække Øboernes Modstandskraft ved at udskrive og bortsende Resten af deres vaabenføre Milits: „Af dem, som tilforn have været Soldater her paa Øen, ere udover dem, som skikkes til Stettin, ingen tilbage undtagen alene dem, der sidde paa deres Gaarde og ere Bønder, og saadanne kunde man for Tiden umulig faa fra Øen, hverken paa en eller anden Vis, efter som de for den største Del allerede understaa sig at vægre sig ved alt det, som paabydes, og ikke ville levere én Penning af deres Skatter og Afgifter; og dersom noget

fjendtligt forefaldt, skulde jeg ikke understaa mig til at blive hos dem ude paa Øen for deres Ondskabs Skyld”. - For at inddrive Skatterne hos den oprørske Befolkning udsendte Printzenskold i Slutningen af November en Fourér med et Hold Musketererrundt om i Sognene ¹⁾).

Det sidst anførte Brev giver et godt Billede af Printzenskölds trøstesløse Stilling. Det svenske Regimente paa Bornholm stod paa svage Fødder; og den dygtige Mand, der i hin Efteraarsmaaned sad som Høvding paa Hammershus bag vidtløftige, forfaldne Fæstningsmure, omgivet af en hadefuld, oprørsk Befolkning, fyldt af mørke Forudannelser og viet til Undergang, er mest skikket til at vække vor Medlidenhed. Tre Uger derefter laa Printzensköld Lig i Rønne som et Offer for Bornholmernes Forbitrelse over at se deres Ø, „det ypperste Land, som havde hørt under Danmarks Rige”, givet i den grumme Erobrers Voldshaand.

For at faa et rigtigt Blik paa de Begivenheder, som ledsagede Printzenskölds Drab, maa vi først stifte Bekendtskab med Hovedmanden for dette, Jens Pedersen Kofoed. Han var Søn af Borgmester i Rønne Peder Hansen Kofoed, som havde spillet en fremtrædende Rolle i de bornholmske Officerers landsforræderiske Overgivelse af Øen til Svenskerne 1645, og som herfor var blevet dømt til Landflygtighed og var død under denne ²⁾). Jens Kofoed havde d. 3. November 1658 fyldt sit tredivte Aar. Fem Aar tidligere var han blevet gift. Et Aars Tid efter sit Bryllup begik han et Drab paa en Ungkarl, Mogens Hansen, og rime­ligvis for at unddrage sig Straffen herfor rejste han bort fra Bornholm, hvor han efterlod sin Hustru og sine smaa Børn i fattige Kaar i Hasle. Han tjente 1657 som menig Rytter i Ritmester Knud Jørgensen Urnes Regiment, som i December havde Kvarter i Køge³⁾). Herfra kom han ved Juletid med fjorten Dages Orlov hjem paa et Besøg i Hasle. I den strænge Vinter lagde Havet til, saa at Bornholm var uden Forbindelse

1) Handl. rörande Skandinaviens hist. 39. Del. Stockh. 1858. S. 421-23. - J. A. Fridericia: Adelsvældens sidste Dage. Kbh. 1894. S. 392.

2) Skaanske Registre. VI. 1649, 6. Juni. - Jeg bruger Stavemaaden „Kofoed” i den Tro, at Kofoged er blevet til Kolbed, ligesom Byfoged i Udtalen er blevet til Byfoed.

3) Ny kgl. Saml. Kv. Nr. 726b. Tillæg S. 15. - Angivelserne i Dansk biografisk Lexikon, 9. Bind, Kbh. 1895, S. 335, stemme ikke over ens hermed.

med Omverdenen fra Nytaarsdag til d. 20. April 1658, og i denne Mellemtid var Øen blevet afstaaet til Sverig. Under disse Forhold forblev Jens Kofoed paa Bornholm. Han deltog i S sammensværgelsen mod de svenske og synes som en noget krigserfaren Mand at have faaet dannet sig et Parti af dennes mest urolige og forvovne Elementer. Hans Lod i Begivenhederne ved Opstanden skal skildres i det følgende. Til Belønning herfor opnaaede han af Kong Frederik den tredje Straffrihed for Drabet paa Mogens Hansen og to Aar senere - d. 15. December 1660 - Bestalling som Kaptajn i den bornholmske Milits med en Besolding af 200 Rigsdaler aarlig samt den afgiftsfri Besiddelse af Maglegaard i Østermarker Sogn under sin Tjenestetid. I Bornholms senere Historie spillede han ingen fremtrædende Rolle. Endnu i sit halvtresindstyvende Aar skildres han som „en hidsig og de svenske spindefjendsk Mand”, i det han ved det store svenske Skibbrud Natten til d. 5. December 1678 under Bornholm, hvorved 1200 Mand druknede, vilde „absolut massakrere alle i Land komne” og nægtede „meget stærkt og rude” at lystre Vicekommandantens Ordre til at give dem Kvarter [I. C. Urne]. Atter det følgende Aar laa han i Tvist med sine foresatte; Sagen drejede sig om en ihjelskudt Friskytte og medførte Jens Kofoeds Arrestation; Kong Kristian den femte forlangte den forelagt sig til Afgjørelse, men Udfaldet kendes ikke. Jens Kofoed døde d. 16. Maj 1691 paa Maglegaard i ringe Kaar; sin Hustru og sine mange Børn - han havde i alt haft tolv Sønner og tolv Døtre - efterlod han 300 Rigsdaler 2 Mk. 15 Sk. til Deling¹⁾.

Jeg træder næppe denne Mands Ære for nær ved at betegne ham som en Slagsbroder, egensindig, trættekær, ude af Stand til at holde sine raa Lidenskaber i Tømme. Disse Egenskaber faldt ogsaa hans Samtid i Øjne. Oplysende i saa Henseende er det til Nutiden nedarvede

1) Historisk Tidsskrift 6. R. 5. B. Kbh. 1894. S. 234-35; 5. R. 4. B. Kbh. 1884. S. 710-11. - Jul. Bidstrup: Stamtavle Kofoed A., 1886, S. 71, 182.

Sagn om Morderetjøren: Efter et Gilde paa Store-Myregaard i Ny-larsker Sogn yppede Jens Kofoed tæt Nord for Gaarden Slagsmaal og dræbte en Mand; dette skete ved en gammel Tornebusk, som deraf fik Navnet Morderetjøren¹⁾. Saadanne Egenskaber maa vi da ogsaa vente at møde i Jens Kofoeds Indgriben i Opstanden 1658.

D. 8. December 1658 red Printzenskold fra Hammershus til Rønne for at faa afsendt en Skude til Ystad efter Undsætning af Ryttere. Under Vejs standsede han i Hasle og truede Borgmesteren her, Peder Olsen, med at inddrive Byens resterende Skatter med Militær, saa fremt de ikke strax indbetaltes. Strax efter at Printzenskold havde forladt Hasle, brød Jens Kofoed op herfra og fulgte efter ham til Rønne. Hvilket Forsæt han havde hermed, vides ikke; men hvad vi kende til hans „de svenske spindefjendske” Sindelag, gjør det ret sandsynligt, at Printzenskölds Drab kan have indgaaet heri som det bedste Middel til at opfylde Kong Frederiks Ønske om at „ruinere Garnisonen paa Hammershus med alle”. Han tog ind hos Præsterne Povl Anker i Hasle og Jakob Tresløv i Nyker Sogn, begge Deltagere i Sammensværgelsen, men fandt hos ingen af dem den Understøttelse, som han ønskede til denne Dags Forehavende. Han red da ene videre; de nævnte to sammensvorne synes ikke at have godkendt hans Forsæt²⁾. I Skule Skov, tre Fjerdingvej Nord for Rønne, sluttede fire andre Hasle Borgere sig til Jens Kofoed, nemlig Bykaptajnen Niels Gumløse, hans Fændrik Aage Svendsen³⁾, Klavs Nielsen og den tidligere (danske) Lensherres Ridefoged Jens Larsen Risom; og i Rønne selv fandt han Bistand af nogle sammensvorne her, den yngre Borgmester Klavs Kam, sin Broder Mads Pedersen Kofoed, sin Søstermand Villum Klavsens og maaske flere.

Imidlertid var Printzensköld i den frembrydende Decemberaften, ved Firetiden, redet ind i Rønne og taget hos Byens ældre Borgmester

1) Meddelt mig af Hr. Lærer J. A. Jørgensen.

2) Sagnet betegner herfor Hr. Jakob som Forræder; men med Urette: han døde i sit Kald d. 3. November 1661, æret og agtet af Bornholmerne.

3) Unøjagtige Afskrifter af „den kofoedske Relation” gjøre heraf to Navne: Hans Fændrik og Aage Fændrik.

Peder Lavridsen ¹⁾. Her sad han endnu ved sit Maaltid, da Jens Kofoed og hans Ledsagere trængte ind i Stuen til ham. Det kom til et voldsomt Optrin, under hvilket Bordet væltedes ind over Printzensköld²⁾, medens Peder Lavridsen og hans Broder David selv led Overlast, i det de vilde afværge, at han blev dræbt; heri ligger et nyt Vidnesbyrd om, at den besindige Del af Bornholmerne ikke billigede Jens Kofoeds egen-sindige, voldsomme Fremfærd. Under Kofoeds Ledelse fik de sammensvorne Printzensköld trukket ud paa Gaden og ført bort i Retning af Raadhuskælderens. Udenfor denne løsnede Villum Klavsen et Pistol-skud mod hans Hoved, hvorefter ogsaa Jens Kofoed og Niels Gumløs gav ham hver sit Skud. Johan Printzensköld var dræbt. Hans Lig blev, endnu iført Ridedragten, lagt ind i Raadhuset.

Denne Begivenhed indeholder et uopklaret Punkt. Blev der i Peder Lavridsens Hus tilsagt Printzensköld Kvarter som Fange? Det synes saa; baade Borringholms Manifest og en svensk Fanges (Styrmandens) samtidige Beretning sige det. Forskærsede nu Printzensköld dette Tilsagn ved et Flugtforsøg? Det bornholmske Manifest siger ja, den skaanske Styrmand siger nej; hvem har her Ret? Den saakaldte „kofoedske Relation” (omtrent fra 1720), hvis historiske Troværdighed er omtvistelig lige som Manifestets, støtter dettes Udsagn; men dets Rigtighed gjøres meget tvivlsom af den Omstændighed, at den samtidige Peder Kofoeds Dagbog ikke omtaler noget Flugtforsøg, skønt dens Fremstilling er ret udførlig, og skønt den væsenlige Betydning af et saadant ikke kan have været dens paalidelige Forfatter ukendt. Heller ikke de andre, mere kortfattede bornholmske Kilder (f. Ex. Aa Kirkebog) omtale det; ja, end ikke den danske Regerings Forsvarsskrift for Bornholmernes Opstand, dateret København d. 22. December 1658, nævner det²⁾. Dettets Tavshed er talende; inden d. 22. December har

1) Borgmester Peder Lavridsen (Larsen) begravdes i Rønne d. 21. Januar 1674 (Aa Kirkebog). Følgelig er Bergers Formodning, i (Svensk) hist. tidskrift 1888, om, at han blev tvungen til at forlade Bornholm, falsk.

2) Dette stadfæstes af Overleveringen paa Bornholm.

2) Angaaende disse Kilder henviser jeg til min Fremstilling i Hist. Tidsskr. (i. R. 5. B. Kbh. 1894. S. 223-42. Jeg retter her et Par Punkter: Naar P. N. Skougaard bedyrer, at Praesten Tank er Forfatter til den kofoedske Relation, er han upaalidelig som saedvanlig, idet Tank er et Fejltryk hos L. de Thurah (Beskr. over Bornholm. S. 192) for Funch; Præst i Østermarker Sogn 1715-32 var Klemen Didriksen Funch. - flDagbogen l'sl "s Forfatter var hjemmehciren-de i ostermarkei" - Svanike; den ender 1687; dens eneste Familieoptegnelse ornhandler Jer-gen Kofoeds Dod, hvorved Arveretten til Kofoedgaard i ostermarker Sogn gik over til hans Halvbrodre. Alt dette peger hen paa, at Jorgens Halvbroder Peder Kofoed, født 1622, opvoxet paa Kofoedgaard, Raadmand i Svanike, dod 1688, har nedskrevet Dagbogen. Denne er trykt i Danske Magazin. 1. R. 5. B. Kbh. 1745. S. 125-28.

Fortællingen om Printzenskölds Flugtforsøg ikke haft Tid at danne sig.

Til Spørgsmaalets Besvarelse giver selve Drabsstedet et lille Bidrag. Kendetegnet ved to lange liggende Kampesten, findes det paa Rønne Storegade omtrent 150 Alen Syd for Hjørnet af det gamle Torv Snellemark, paa hvilket Borgmester Peder Lavridsens Gaard laa, og en halv Snes Skridt Syd for den mellemliggende Tværgade Søborgstræde, som i 1658 førte helt ud af Byen, i det denne ikke strakte sig hinsides (Øst for) det nuværende Store Torv. Det er lidet rimeligt, at Printzensköld under et Flugtforsøg skulde have valgt Vejen gennem Storegade Syd paa, hvilket han under disse Omstændigheder maatte have gjort, frem for Vejen gennem Søborgstræde, som hurtigere vilde have bragt ham udenfor Byen. Stedforholdene tale saaledes nærmest imod Flugtforsøget.

Et vægtigere Indlæg imod dette giver Betragtningen af Hovedpersonernes Karakter. Det synes utroligt, at den besindige Printzensköld, som rigtig værdsatte Bornholmernes ham fjendske Stemning, har forsøgt at flygte efter at have faaet tilsikret Kvarter af disse; han har sikkert forudset, at han under en tre Mils Flugt til Fods gennem den oprørske Ø vilde sætte Livet til, inden han naaede sit eneste Tilflugtssted Hammershus. Og hvad vi kende til Jens Kofoeds Karakter, gør det kun alt for sandsynligt, at han i Kongeønsket om, at Bornholmerne vilde „ruinere Garnisonen paa Hammershus med alle“, har fundet tilstrækkelig Hjemmel til. selv mod et ham aftvunget Tilsagn om Kvarter, at fælde Printzensköld.

At Printzenskölds Drab er gaaet til paa denne Maade, maa vi antage. Hver for sig give vel hverken de danske Kilders Tavshed eller Stedforholdene eller vort Kendskab til hans og Kofoeds Karakterer fuld Sikkerhed herfor; men samlede gjøre de Sagen næsten uomstødelig sand-

synlig. Det svenske Regimente paa Bornholm var saa svagt beskyttet, at det maatte falde for det første Angreb; følgelig var Drabet overflødigt. Vi kunne sikkert med Rette beklage, at denne behjærtede Mand skulde falde for en Jens Kofoeds Haand. Naar Svenskerne senere udtalte deres Frygt, for, at man (i Skaane) skulde procedere med dem paa den bornholmske Vis, da tænkte de vist nærmest paa Bornholmernes Drab paa Printzensköld, deres lovlige Øvrighed; og det er vel ogsaa nærmest for at forsvare dette, at saa vel Bornholmerne have fyldt deres Forsvarsskrift („Borringholms Manifest”), som den danske Regering sit („Wiedererlangung der Insul Bornholm”) med talrige usande og overdrevne Foregivender om Printzenskölds tyranniske Fremfærd paa Øen.

Efter Printzenskölds Drab tog Bornholmerne en Del Svenskere, som opholdt sig ude paa Øen, til Fange, deriblandt Landsskriveren (Sekretæren, Hejderideren) Karl Joenson Berg, Artillerilieutenanten Nils Bud og Toldinspektøren. Den følgende Nat blev den svenske Fourér, som med en Styrke af elleve Musketerer var ude i Sognene for at inddrive den ekstraordinære Skat, dræbt af Bønderne tilligemed sex af de menige Musketerer. Føjes hertil, at en svensk Kvartermester og en Skildvagt maa antages at være blevet dræbte den næste Dag i Omegnen af Hammershus, bliver Tallet paa de under Opstanden dræbte Svenskere ti i alt. Større Mandefald har Sagnet om „den bornholmske Svineslagting” ikke at bygge paa.

I Løbet af Natten mellem d. 8. og d. 9. December samlede de sammensvorne, til Dels ved Ringning med Kirkeklokkerne, Mandskabet fra Øens Vestre og Nordre Herreder samt fra Byerne Rønne og Hasle og Fiskerlejerne Allinge og Sandvig. Med denne Styrke rykkede de om Morgenen d. 9. December frem udenfor Hammershus; Præsten Povl Anker, Borgmestrene Peder Olsen og Klavs Kam, Kaptajn Niels Gum-

løs og Jens Kofoed stod i Spidsen for den. Paa Slottet førte Lieutenanten Per Lagman som den højest stillede Officer Befalingen. Det kom til Underhandlinger mellem ham og Bornholmerne, som for at indjage ham Skræk lod Klavs Kam vise sig paa Printzenskölds Hest og iført dennes Ridekappe og truede med at sende ham Landshøvdingens Hoved¹⁾. Uden at løsne et Skud overgav Per Lagman Hammershus; hele den svenske Garnison og Printzenskölds Enke og Børn vandrede i Fangenskab. I Løbet af fireogtyve Timer var det svenske Regimente blevet kuldkastet: Bornholmerne var nu selv Herre over deres Ø. D. 12. December bades igjen fra Prædikestolene for den danske Konge.

Bornholmernes Landmilitz besatte Hammershus med Garnison, som stilledes under Jens Kofoeds Befaling, - han havde jo nogen Krigserfaring fra sin Ryttertids. De svenske Fanger fik han ikke at raade over; de fordeltes enkeltvis rundt om paa Bøndergaardene, hvor de maatte arbejde for Føden. Borgmester Klavs Kam fra Rønne blev som en Slags midlertidig Landshøvding sat i Spidsen for Øens Styrelse. Opstandens Leder Povl Anker overtog ikke nogen særlig Stilling; han var virksom paa Færde over alt med Raad og Daad, holdt Bornholmerne i Aande og vaagede over Vagterne rundt om paa Øen. Faren for et svensk Angreb fra Søen var ikke helt udelukket. En af de sidste Dage i Aaret ankrede en svensk Bøjert „Spes” ud for Sandvig; den bragte Printzenskölds Næstkommanderende, Kaptajn Nils Holm, tilbage fra Skaane og havde de af Printzensköld saa længselsfuldt begærede Ryttere, vist 80 i Tallet, om Bord. Det lykkedes Jens Kofoed at lokke alle Svenskerne i Land i smaa Hold, og de førtes bundne til Rønne, hvor Rytterne indsattes i Raadhuskælderen. En af Fangerne, den skaanske Styrmand paa „Spes”, fortæller, at Jens Kofoed havde stillet to Stykker, ladte med Skraa udenfor Raadhuskælderen for dermed at skyde Fangerne ned,

1) Rimeligvis kan man atter heri - med J. A. Fridericia: Adelsvældens sidste Dage. Kbh. 1894. S. 393-94 - seet Vidnesbyrd ora, at Povl Ankers Plan var at bevare Printzenskölds Liv for med ham som Gidsel at fremtvinge Hammershusets Overgivelse. Det omtalte Træk, taget af den skaanske Styrmands Heretning, stadfaestes af Overleveiiingen paa Bornholm.

men at han hindredes i sit Forehavende af den mere besindige Del af Bornholmerne. Denne Fortælling stemmer for godt over ens med, hvad vi vide om Kofoeds Optræden over for de svenske skibbrudne 1678, til at den helt kan afvises¹⁾).

Imidlertid var Borgmester Peder Olsen fra Hasle afrejst til København i Spidsen for Bornholmernes Fuldmægtige for at overgive Øen i Kong Frederik den tredjes Beskærmelse og Forsvar. Efter ét Døgns Sejlads naaede han det belejrede København d. 21. December, og mærkelig nok spredtes der strax over Staden Rygter om, at Bornholmerne „havde slet paa Landet ihjelslaget alle de svenske, som der vare”, - saa nær op til selve Opstanden kan altsaa Sagnet om „den bornholmske Svineslagtning” følges²⁾. D. 29. December 1658 overdrog Bornholmernes Udsendinge den af dem tilbagevundne Ø til Kong Frederik den tredje og hans Arvinger som evig Arv og Ejendom³⁾. I Kongens Overtagelsesbrev af samme Dag tilsagdes der Bornholmerne „saadanne Privilegier og Benaadninger, baade paa Udskrivning, Skat og i andre Maader, hvorved Landets Bedste og Opkomst kan søges”. Med dette Tilsagn vendte Peder Olsen tilbage til Bornholm; og d. 10. Januar 1659 ankom danske Tropper, 100 Mand Fodfolk og 60 Ryttere, til Hammershus under Kommando af Oberstlieutenant Mikael Eckstein, der overtog Øens Styrelse. Først nu skulle Beboerne i Øens Søndre Herred, der med Gru mindedes Svenskernes Bombardering og Udplynndring af Nexø i 1645, have sluttet sig til den danske Sag.

Sent Bud fik Kong Karl Gustaf om de bornholmske Begivenheder. Paa det blotte Rygte om, at Bornholm havde gjort Opstand, sendte han fra Landskrona d. 5. Januar 1659 Brev til Printzensköld om, at han kunde forlange oversendt fra Pommern saa mange Ryttere og Fodfolk, som han behøvede til Uadsætning¹⁾. Først d. 13. Februar fik den sven-

1) Enhver udførlig Skildring af Begivenhederne ved og efter Printzenskölds Drab maa paa Grund af Kildernes Ensidedighed regne med en vis Grad af Sandsynlighed. Hovedkilderne ere omtalte ovenfor S. 150-51. Fuld historisk Sikkerhed kan hævdes for Peder Kofoeds kortfattede Daghogsoptegnelser (Historisk Tidsskr. 6. R. 5. B. Kbh. 1894. S. 7-8), som bekræfte og bekræftes af de tilsvarende Punkter i den skanske Styrmands Beretning (Handl. rörande Skandinaviens historia. 39. Del. Stockh. 1858. S. 424-29).

2) Hiøring: Leyrs Krantz. Kbh. 1660.

3) Gavebrevet - trykt i L. de Thurah: Beskr. over Bornholm. Kbh. 1756. S. 247-49 - indeholder en Henviisning til „Borringholms Manifest”.

ske Regering i Skaane en udførlig Beretning om Opstanden gennem den skaanske Styrmand paa „Spes”, som tillige med en af de overførte Ryttere og en Mand af den svenske Garnison paa Hammershusvar flygtet fra Øen. Kun ét alvorligt Forsøg paa at tilbageerobre Bornholm gjorde Svenskerne. En svensk Flaade, som d. 4. Juli 1659 forsøgte at gjøre Landgang ved Allinge, blev slaaet tilbage af Kommandanten Mikael Eckstein, hvis Hest blev skudt under ham²).

Af de svenske Fanger paa Bornholm tog de Orlogsskibe, som havde overført den danske Garnison til Øen, henved halvhundrede med tilbage til København; tillige bragte de store Mængder Kød, Smør og Kreaturer til den belejrede Hovedstad. Resten af Fangerne, deriblandt Printzenskölds Enke og Børn, Landsskriveren Berg og nogle Officerer, forblev endnu en Tid paa Bornholm. De særskilt nævnte vides senere at være komne tilbage til Sverig, hvor Lieutenant Per Lagman i Følge Karl Gustafs Ordre af d. 29. September 1659 stilledes for en Krigsret³). Men om de menige Fangers Skæbne haves ingen sikker Efterretning. Rytterne holdtes fængslede i Rønne Raadhuskælder, Garnisonstropperne maatte arbejde for Føden rundt om i Bøndergaardene. Som et Rygte, der end ikke i Sverig synes at have vundet Tiltro⁴), fortaltes der i Skaane af den skaanske Styrmand, at Bønderne efterhaanden tog Livet af disse og drev dermed deres Tid kort. Selve den Omstændighed, at saa vel Styrmanden, som en svensk Rytter og en Mand af den svenske Garnison i Fællesskab kunde lykkelig undvige fra Øen, tyder paa et ikke særlig strængt Fangenskab. Bornholmerne havde under selve Opstandens Ophidselse vist sig besindige nok til kun at udgyde nogle faa Svenskeres Blod; det synes utroligt, at de koldblodigt skulle have myrdet deres værgeløse Fanger. Desuden maa Tanken paa, at over 400 unge Bornholmere var stukne ind i Karl Gustafs Hære, have styret deres Mordlyster, om saadanne fandtes;

1) Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 398 e.

2) Ravn: Chronica Boringiaca. Ny kgl. Saml. Fol. Nr. 398. - Kirkehistoriske Saml. 4, R. 1. Bd. Kbh. 1890. S. 462.

3) Saml. till Skanes historia m. m. Lund 1870. S. 18.

4) Hist. Tidsskrift. G. R. 5. B. Kbh. 1894. S. 241, Anm 1.

om deres Skæbne vides endnu mindre end om de svenske Fangers. Vi vide, at der havde hersket en paafaldende stor Sygelighed i den svenske Garnison paa Hammershus; Fangenskabets sandsynligvis forøget denne, saa at flere Fanger ere døde en naturlig Død. Andre ere muligvis blevet dræbte under mislykkede Flugtforsøg, - inden den danske Garnisons Ankomst var det en Livssag for Bornholmerne at hindre, at Efterretninger om Opstanden bragtes over til Skaane. Saadanne Tilfælde kunne have ført til det nævnte Rygte, som er for lidet til, at derpaa kan grundes den mindste Hjemmel for Sagnet om „den bornholmske Svineslagting“ ¹⁾, hvilket vi jo ogsaa have mødt fuldt dannet allerede en halv Snes Dage efter Opstanden, mens Rygtet gælder de to første Maaneder af det følgende Aar.

De sammensvorne, som havde indlagt sig størst Fortjeneste af Bornholms Befrielse, skænkede Kong Frederik den tredje særlige Gunstbevisninger. Præsten Povl Anker fik d. 11. December 1659 Patronatsretten til Aa Kirke og sammes Kanonikat, hvormed fulgte Brugsretten til Kanikegaard i Aaker Sogn. Han stod vedblivende i stor Anseelse paa Bornholm, hvis Provst han blev 1685; han døde i sit Embede d. 28. Oktober 1697. - Borgmesteren i Hasle Peder Olsen, som havde været medtalt i Landsforræderisagen 1645, men var blevet frikendt af Herredagen som den, der kun havde fulgt sine overordnede Befalinger, blev d. 28. December 1658 udnævnt til Landsdommer paa Bornholm og benaadet med Afgiften af tre af Øens Gaarde; „han havde det vel fortjent med sin Troskab og Flittighed“, siger Rasmus Ravn. Skønt han som Landsdommer tog Bopæl paa Gyllensgaard i Østermarker Sogn, vedblev han at være Borgmester i Hasle. Da han senere, omkring 1670, gik af som Landsdommer, overdrog Kongen ham Bjærgegaard i Vestermarker Sogn til Eje og Arv. - Jens Pedersen Kofoed maatte fore-

1) Se J. A. Fridericia: Adelsvældens sidste Dage. Kbh. 1894. S. 394.

løbig nøjes med sit Fredebrev; og først to Aar senere fik han sin Kap-
tajnsbestalling. Villum Klavsen, som den, der skød Printzensköld, og
Skipper Hans Lavridsen fik hver en Gaard for Livstid. Hans Kristensen
blev Tolder i Rønne og Tingskriver i Vestre og Nordre Herreder. Om
disse Mænds senere Liv vides intet¹⁾. Peder Jensen, en af Bornholmer-
nes Udsendinge til Kongen, blev Ridefoged paa Bornholm, men kom
hurtig i Strid med Øens første danske Guvernør, Generalmajor Adolf
Fuchs, og sad kun nogle faa Aar i sit Embede²⁾. Mærkelig nok blev den
sidste danske Lensherre Joakim Gersdorfs Ridefoged Jens Larsen Ri-
som, som dog sammen med et Par andre af Gersdorfs Folk havde taget
virksom Del i Opstanden, ikke Ridefoged paa ny. Øens Forhold skulde
ændres, den var intet Len længere, men Kongens arvelige Ejendom; og
til de ny Forhold toges ny Mænd.

Ved Fredsslutningen i København blev det d. 27. Maj 1660 bestemt,
at Bornholm skulde blive under Danmark mod, at der gaves den sven-
ske Krone Erstatning i skaanske Godser; hvis der ikke opnaaedes Enig-
hed om denne, skulde Øen gives tilbage til Sverig. Ved Hannibal Sehe-
steds paa følgende Underhandlinger i Stockholm fastsattes d. 3. Juli
Vederlagets Størrelse til 8500 Tdr. Hartkorn. Hermed var Bornholms
Forbliven under den danske Krone sikret. En særlig Stilling indtog
Øen, i det Kong Frederik den tredje havde modtaget den af Indbygger-
ne som sit Arveland³⁾. Heri var den to Aar forud for det øvrige Dan-
mark, som først ved Rigsdagen i København 1660 blev et Arverige;
og Bornholmerne nævnte sig senere med Stolthed „Eders kongelige
Majestæts bornholmiske Indbyggere og første Arveundersaatte”⁴⁾, - ja,
endnu i Midten af vort Aarhundrede, ved Spørgsmaalet om Tronfølgen
efter Kong Frederik den syvendes Død, gjorde de sig sine egne Tanker
om dette Forhold.

1) En Villum Klavsen var Kæmner i Rønne
1668-70 og afskedigedes da med Uorden i
Regnskaberne. En Hans Kristensen forekom-
mer som Ridefoged paa Bornholm 1673-78;
han døde 1679. - Bornholms Landstings Dom-
bog.

2) Museum. Kbh. 1892. 11. S. 7-12.

3) En god Fremstilling af disse Forhold giver J.
A. Fridericia: Adelsvældens sidste Dage. Kbh.
1894. S. 485-86, 498.

4) Ny kgl. Saml. Kvart. Nr. 726^b. Tillæg S. 69.

Opstanden 1658 „bliver, saa længe Verden staar, til evig Berømmelse og Amindelse for den bornholmske Nation” (L. de Thurah]. Paa en Tid, da hele det danske Riges Tilværelse var underkastet Afgjørelsen ved Sværdet, vendte Bornholm af egen fri Vilje tilbage under det haardt truede Moderland. Ved deres dristige Daad - man tænke blot paa, at Opstanden brød ud to Maaneder, før end Karl Gustafs mislykkede Storm paa København frelste Danmark fra Undergang - viste Bornholmerne, at endnu fandtes dansk Daadskraft og Mod at bygge Rigets Fremtid paa; og man tør vel tro, at dette Lysslimt i hin sørgelige Krig har været med til at styrke Haabet og Modstandskraften inden for den belejrede Hovedstads Volde og derigjennem virket med til Rigets Frelse. Det var en dygtig Gjerning af Bornholmerne, i Løbet af ét Døgn og med ringe Blodsudgydelse at befri deres Ø fra Fjendens Vold. Deres Fører, Præsten Povl Ankers Færd bør aldrig glemmes.

Opstanden drog sine Følger vidt ud i Bornholms Fremtid. Endnu vil det være paa sin Plads her at betragte et Par af disse, som have haft væsenlig Betydning i Øens Historie.

Den Ø, som Bornholmerne med Vaaben i Haand havde revet ud af Svenskernes Aag, den maatte de frikøbe med Penge. Kong Frederik den tredje havde anvendt fem Tdr. Guld paa Indkøbet af de skaanske Adelsgodser, som skulde ydes den svenske Krone i Erstatning for Bornholm. Denne Kapital, samt Renterne heraf, krævede Kongens Udsending Grev Kristian Rantzau i Oktober 1661 udbetalt af Bornholmerne. Disse gik ind paa at give Kongen Tiendedelen af al deres Formue, og hermed lod Greven sig nøje; Kongens oprindelige Fordring gik altsaa ud over dette. Ordningen af denne Udbetaling trak ud til 1663, da Udsendinge fra Øen ansøgte Kongen om Skatternes Forlindring, men maatte vende hjem „med ringe Besked”. Afgiften blev betalt; Kri-

gen havde bragt hele Riget i Nød, og Bornholmerne bar deres særlig store Del af denne¹).

En endnu haardere Byrde lagde Øens militære Forhold paa Befolkningen. Uden at Grunden kan paavises, holdt Kong Frederik den tredje en stærk Besætning af Rytteri og Fodfolk paa Bornholm; endnu længe efter Fredsslutningen forøgedes denne ved Paasketider 1661 med 200 Mand Fodfolk, skønt et nyt Fredsbrud fra Sverigs Side næppe var at frygte, og Bornholmernes danske Sindelag ikke godt kunde drages i Tvivl. Øens og Slottets Forsvar havde hidtil været betroet alene Befolkningens egen Milits, som med Rette kunde føle sig stolt af Begivenhederne 1658. De danske Troppers Underhold faldt Bornholmerne trykkende; indtil Slutningen af Oktober 1661 havde de hertil udgivet 84460 Rigsdaler, og senere fulgte ny store Udskrivninger til det samme²). Disse i Krigens Raaheder uddannede Tropper optraadte dertil overmodigt og udæskende imod den selvbevidste Befolkning, under Anførsel af Øens første danske Guvernør (1659-61), Generalmajor Adolf Fuchs, hvis ustyrlige Hidsighed grænsede nær op til Sindssygdом. Alt dette vakte stærkt Misnøje paa Øen. I December 1661 fjærnedes Adolf Fuchs, og samtidig aftakkedes Rytteriet, medens Fodfolket først senere afskedigedes; men forinden havde Bornholmerne gjentagne Gange maattet klage deres Nød for Kong Frederik den tredje. Særlig bekendt er Ridefogden Peder Jensens Anklageskrift, i hvilket han drog en lidet smigrende Sammenligning mellem Fuchses og Printzenskölds Styrelse³).

Endelig staar tilbage at omtale Bornholms Privilegier, som have deres Udspring i Opstanden 1658. Vi have set Kong Frederik den tredje d. 29. December 1658 love Bornholmerne „saadanne Privilegier og Benaadninger, baade paa Udskrivning, Skat og i andre Maader, hvorved Lan-

1) Aa Kirkebog. Se Kirkehist. Saml. 4. R. 1. B. Kbh. 1890 S. 472-75.

2) Lægges hertil, at der betales, foruden de sædvanlige Skatter, ogsaa særlig Krigsskat (Maanedsskat), kan den danske Beskatning for hvert af Aarene 1661 og 1662 næppe have staet tilbage, for den svenske i 1658.

3) Aa Kirkebog. - Museum. Kbh. 1892. 11. S. 7-12.

dets Bedste og Opkomst kan søges”. Men efter at han havde faaet Øen i sin Besiddelse, udtalte han i et følgende Brev d. 3. Maj 1659 kun ganske i Almindelighed at ville erholde Bornholmerne ved Lov og Ret og vise sig mod dem som en naadig og mild Herre og Øvrighed; og kun det særskilte Løfte gav han, at han aldrig vilde overgive dem til Svenskerne. Dette Tilbagetog fra det første Brevs Løfter er paafaldende; man fristes til at tro, at Enevoldstanken er dukket frem hos Kongen i de første Maaneder af 1659, og at han har fundet det uforeneligt med denne at binde sig ved Udstedelsen af særskilte Privilegier til en hel Landsdel: alene den enevældige Konge kunde i hvert givet Tilfælde vide, hvad Øen kunde „have Gavn og Gode af”. Til disse to Kongebreve, som bekræftedes af de følgende Konger kort efter deres Regeringstiltrædelse, indskrænkedes Bornholms saakaldte Privilegier. Vel nød Bornholmerne i Tidernes Løb forskellige Lettelser i Udskrivninger, Skatter o. a. i Forhold til de øvrige Landsdele; men dette, at de lovede Privilegier ikke fik en fast Begrænsning, bragte dem til at lægge mere ind i hint Kongeløfte, end Regeringen tænkte berettiget. Hermed var Udsæden lagt til idelige Tvistigheder, der især under Kong Frederik den fjerde og hans Efterfølgere voxede til svære Uroligheder. Disse bevægede endelig Kong Kristian den syvende til d. 21. September 1770 at udstede en nøjere „Forklaring paa de Bornholms Indbyggere givne Privilegier”, hvorved disse begrænsedes til en Del Skattebegunstigelser og Fritagelse for Soldatertjeneste udenfor Øen¹⁾. Ved deres selvbevidste Hævdelse af deres saakaldte Privilegier lige over for formentlige Overgreb paa disse fra Statens Embedsmænds Side var imidlertid Bornholmerne komne i Vanry for umedgjærlig Stivsindethed og Mistroiskhed, Karakterfejl, som ellers næppe vilde være komne til Syne. Det gjør godt at se enkelte Embedsmænd, som mente det Øen vel, møde deres Karakters gode Sider: „Landets Indfødde ere belevne,

1) Kongebrevene ere aftrykte i P. N. Skougaards Beskrivelse over Bornholm. Kbh. 1804. S. 132-39.

omgængelige, vittige og maneerlige”, skrev Amtmand I. C. Urne 1756 ¹⁾).

Det Maal, Bornholmerne satte sig i Opstanden 1658, at deres Ø evindelig, i onde som i gode Tider, skulde følge den danske Krone, det naaede de, og det har holdt hidindtil. Det er deres, og det er alle danskes Haab, at det aldrig skal brydes.

1) L. de Thurah: Beskrivelse over Bornholm.
Kbh. 1756. S. 39.

Oberst Johan Printzensköld